
La pau dels poblets
(Una novel·la valenciana oblidada)

per Josep Iborra

I

Des de la Renaixença mai no ha deixat de plantejar-se el tema de la narrativa —de la prosa, al capdavant— en català al País Valencià. En la mesura que el problema s'ha arrossegat sense trobar una solució satisfactòria ni en quantitat ni en qualitat, el dèficit ha semblat més alarmant, i anòmal, sobretot pel que fa a la novella. Naturalment, ha estat a partir de la represa dels anys seixanta que s'hi ha insistit més, i amb més urgència, i que —gràcies, sobretot, al nou plantejament que la inspirava— el panorama començava a canviar positivament.

Ara bé, les consideracions que sobre aquesta problemàtica hem fet uns i altres —a partir, sobretot, de les reflexions de Joan Fuster—, si bé han contribuït a estimular la creació d'una narrativa normal al País Valencià, es limitaven a ser això, consideracions o aproximacions a propòsit d'un buit o d'una anomalia. No anaven, però, acompanyades d'un treball paral·lel d'inventari i d'anàlisi de la narrativa valenciana —de la que hi podia haver. En el millor dels casos, es confeccionaven panoràmiques, molt ràpides, que no podien donar una visió detallada i directa d'aquesta producció. Ben mirat, no era fàcil, en aquells anys seixanta i setanta, d'engegar estudis d'història literària d'aquest tipus, perquè les circumstàncies del moment no podien afavorir o motivar l'aparició d'estudiosos disposats a remenar el bloc —tan dispers i heteròclit— de la narrativa valenciana en català: reculls de contes, textos apareguts en revistes festives, llibrets solts, publicacions periòdiques, com la que va encetar el «Conte del Dumenche» etc. De més a més, tota aquesta literatura resulta, d'entrada, poc atractiva, de lectura sovint ingrata, i, damunt, de difícil consulta a les biblio-

teques, ja que bona part d'aquest material, en gran part fungible —de llibres, pocs— ha estat generalment bastant maltractat o oblidat per les biblioteques públiques o pels propietaris particulars. Hi havia, també, aleshores, altres raons, més importants, potser, com la manca d'oportunitats editorials i la nulla o escassa presència de l'estudi del català i de la seua literatura a la universitat. La història, en canvi, sí que va comptar amb l'estímul d'uns quants catedràtics catalans —Tarradell, Reglà, Giralt—, que, ara sí, es va traduir en la fabricació d'un grapat de monografies elaborades pels seus deixebles.

Naturalment, aquest entrellat de circumstàncies negatives no feia impossible l'elaboració dels estudis corresponents en el camp de la història literària, però, si més no, tampoc no hi va ajudar. Afortunadament, però, en aquests últims anys les condicions han canviat en un sentit positiu. Algunes biblioteques particulars importants —com la de Nicolau Primitiu i la de Sanchis Guarner— han passat a enriquir el fons de les biblioteques públiques. Al mateix temps, s'han multiplicat les possibilitats editorials —públiques i privades— i s'ha posat en marxa a la universitat de València i a la d'Alacant els corresponents departaments de filologia catalana, amb tot el que això suposa a l'hora, si més no, de produir tesis i tesines.

Pel que fa als estudis sobre la narrativa, tot això s'ha traduït en treballs ja acabats, en part publicats o en curs de publicació. El primer impuls s'ha donat i podem esperar que, a poc a poc, es facen les monografies que necessitem per tal de disposar dels instruments de consulta necessaris que ajuden a tenir una visió més completa i detallada de la peripècia de la narrativa valenciana de les cinc o sis primeres dècades d'aquest segle. Fins ara ens hem hagut de conformar amb una impressió general, més o menys vaga, perquè es basa en «consideracions», com he dit abans, no sempre fonamentades —o sols fragmentàriament— en un coneixement directe de la paperassa corresponent. No crec que la pila de monografies que ens manquen canvie la valoració global —negativa, ai!— d'aquesta narrativa. Però permetran tenir a l'abast un inventari complet i descriptiu del material corresponent, amb totes les precisions i correccions que se'n puguem derivar. O que tinguem en compte autors o papers que se'ns havien escapat en un primer repàs.

És el cas, per exemple, de Víctor Navarro i Reig i de la seua única novella, *La pau dels poblets*,¹ sistemàticament oblidada i silenciada quan resulta que és la més llarga que s'ha escrit, en català, al País Valencià en la primera meitat d'aquest segle i, encara, com veurem, la més insòlita per les seues característiques. Jo he de confessar que, fins que l'amic Francesc Pérez Moragon² no me'n va parlar i em va deixar el seu exemplar, no en tenia cap notícia. La veritat és que n'hi ha ben poques referències, que jo sàpiga. No l'he trobada citada ni a la *Gran enciclopèdia catalana* ni a la *Gran enciclopèdia de la Regió Valenciana*, on hi ha una notícia d'aquest escriptor, però no com a autor de la novella en qüestió —és el cas, també, de l'*Enciclopedia Espasa Calpe*. Sí que la cita, en canvi, Palau a l'«Almanac» de «Las Provincias» del 1914 —entre la llista d'obres publicades l'any anterior— i el *Diccionari català-valencià-balear*. Que jo sàpiga, la referència més àmplia es troba a l'últim volum —el cinquè— de la *Bibliografia de la lengua valenciana*, de Ribelles Comín, preparat i publicat el 1984 per les filles d'aquest erudit. Hi ha, a més de la fitxa bibliogràfica,

1. VÍCTOR NAVARRO, *La pau dels poblets* (València 1913).

2. He d'agrair-li, també, les dades bibliogràfiques que m'ha proporcionat dels escrits de Víctor Navarro.

la reproducció del començament de la novel·la i un petit comentari crític.³ Així i tot, en la primera síntesi de la literatura catalana contemporània del País Valencià, que Vicent Simbor acaba de publicar,⁴ no hi apareix, ni tan sols, el nom de Víctor Navarro...

La veritat és que aquest oblit resulta bastant anòmal. No sé si aquesta novel·la, quan va aparèixer, va ser ressenyada i comentada en algun periòdic. O si ho va ser més tard alguna vegada. El fet, però, és que a l'hora de parlar o d'escriure sobre la narrativa valenciana, i més concretament sobre la manca de novel·les, el títol de Víctor Navarro s'ha perdut pel camí. Se'n ha escapat, així, un peix, que si bé no és un peix gros, sí que se'n pot dir que és de les coses més interessants que ha donat de si la novel·la entre nosaltres. L'objecte d'aquest petit assaig —no té altra pretensió— és un intent d'aproximació a l'obra d'aquest autor, pràcticament desconegut, per tal de posar-la en circulació entre nosaltres.

Qui era, però, Víctor Navarro i Reig? A penes dispose de cap dada biogràfica. Les consultes que he fet en aquest sentit —caldria una investigació que jo no puc fer ara— no m'han servit ni per a saber on i quan va néixer i morir. Sanchis Guarnier diu que va néixer el 1886,⁵ però aquesta data no és congruent amb la cronologia de la bibliografia de l'autor, ja que la llista de les seues obres s'enceta amb un títol, *Esbozos novelescos*, el 1893.⁶ Ni menys encara amb el fet que l'«Almanac» de «Las Provincias»⁷ ens diu que fou vice-president de l'Acadèmia de Legislació i Jurisprudència; i que va prendre part, en el curs 1879-80, en una discussió sobre les reformes que s'havien d'adoptar a propòsit del codi civil. Fou també secretari del Col·legi d'Advocats de València (1878-1879), com consta al llibre de Francesc de Paula Momblanch *Cien abogados ilustres del Colegio de Valencia*.⁸ Com a jurista, publicà algunes obres. Més interès té, com a escriptor, una monografia seua, *Costumbres de las Pithiusas*, que obtingué el cinquè premi al primer concurs especial sobre Derecho Consuetudinario y Economía Popular abierto por la Real Academia de Ciencias Morales y Políticas para el año 1897,⁹ així com una segona sèrie d'*Esbozos novelescos*.¹⁰ També publicà el fullet *Arroz a la valenciana*¹¹ —vint-i-quatre receptes sobre formes de cuinar l'arròs, a més d'una explicació sobre el seu conreu—, que, pel tema, es pot considerar com una mostra més de l'interès de l'autor pels costums populars. Sobre la ideologia política de Víctor Navarro resulta interessant el fullet *Justicia*, del qual ens dóna notícia l'«Almanac» de «Las Provincias», amb els següents termes: «*El autor, que profesa ideas políticas y sociales muy avanzadas, propónese en este opúsculo contribuir a que un día, que considera muy lejano, suceda al imperio de la fuerza y el terror, el de la libertad y el amor, el verdadero imperio de la justicia.*»¹²

3. Josep RIBELLES COMÍN, *Bibliografía de la lengua valenciana*, v (Madrid 1984), ps. 658-660.

4. Vicent SIMBOR, *Els fonaments de la literatura contemporània al País Valencià (1900-1939)* (València 1988).

5. Manuel SANCHIS GUARNIER, *La renaixença al País Valencià* (València 1968), p. 138.

6. Víctor NAVARRO, *Esbozos novelescos* (València 1893).

7. «Almanaque» de «Las Provincias» (1881), p. 295.

8. Francesc de Paula MOMBLANCH, *Cien abogados ilustres del Colegio de Valencia* (València 1961), p. 250.

9. Víctor NAVARRO, *Costumbres en las Pithiusas* (Madrid 1901).

10. Id., *Esbozos novelescos. Segunda serie* (València 1917).

11. Citació a «Almanaque» de «Las Provincias» (1897), p. 303.

12. «Almanaque» de «Las Provincias» (1902), p. 451.

Posats a estirar una mica aquestes dades, només ho puc fer amb alguns interrogants. El primer fóra comprovar si don Víctor —com indiquen els seus cognoms— era germà de Felip Navarro i Reig. Aquest escriptor (1840-1901) és molt interessant si recordem que va traduir al castellà *La papallona* i algunes obres més de Narcís Oller. Aquest el cita diferents vegades a les seues *Memòries*, sempre amb agraïment i afecte, que es manifesta, també, a la «carta proemial» que li adreça a *Vilaniu*. Francesc Pérez Moragón m'apunta un segon interrogant, gens desencaminat, crec. Potser, em diu, Felip i Víctor eren fills de Felip Benici Navarro, del qual Manuel Ardit afirma que era un conspirador liberal —dels més radicals— del grup de Bertran de Lis, que exercí de jutge a Xàtiva i fou diputat a corts.¹³

Un altre problema que s'ha d'esbrinar és la relació que Víctor Navarro va tenir amb la Renaixença valenciana. Ribelles Comín diu que publicà a l'«Almanach» de «Lo Rat-Penat», del 1875, el poema *L'ermitany*, que jo no he pogut veure.¹⁴ En canvi, sí que he pogut llegir el que hi va publicar al número corresponent al 1882 amb el títol *En un àlbum*, que té la factura d'una rima de Bécquer.¹⁵ Però, que jo sàpiga, ja no va escriure res més en català fins al 1913, data de *La pau dels poblets*, que se situa, cronològicament, entre les dues sèries d'*Esbozos novelescos*, que va publicar en castellà. Això fa pensar que era un «renaixentista», com la majoria, «bilingüe», sense una voluntat decidida d'escriure en la seua llengua i, menys encara, sense una idea coherent d'una «renaixença» valenciana, si més no en el camp literari. Tampoc no tenia una idea clara del «valencià». A la monografia sobre les Pitiüses afirma tranquil·lament que els habitants d'aquestes illes parlen «un dialecto, a base de valenciano» que «está relleno de voces catalanas, mallorquinas, italianas y francesas». I afegeix tot seguit; «aunque parezca extraño, tal vez del mallorquín tenga menos que de ninguna otra lengua». Amb aquestes idees és clar que Navarro no podia plantejar-hi el tema, o el problema, de la unitat lingüística dels diferents dialectes del País Valencià, les Illes i el Principat. Aquesta confusió, però, resulta més sorprenent si tenim en compte que el seu germà —cosa que ell no podia ignorar— havia traduït Narcís Oller perquè sabia «valencià» —ho conta el mateix Oller, a qui ho va dir.¹⁶ El 1913, quan les coses podien estar ja més clares per a ell —si més no, s'acabaven de publicar les normes ortogràfiques de Fabra—, resulta que no era així. En una de les dues «advertències» que precedeixen el text de *La pau dels poblets* ens explica les seues idees sobre l'ortografia del valencià. D'entrada, cal dir que no hi ha cap al·lusió a la reforma ortogràfica que s'havia produït a Catalunya, ni tan sols a la febreta que, sobre aquest punt, es va viure, aleshores, a València. L'«Almanaque para 1914» de «Las Provincias» ens informa que «Lo Rat-Penat» «puso en estudio de sus socios las normas de la ortografía catalana, para su aplicación en Valencia, dividiéndose los pareceres y no acordándose nada en definitiva».¹⁷ En un altre lloc ens diu, també, que aquesta Societat «pidió la opinión a los escritores más reputados y en la Secretaría de la Sociedad, obran gran número de dictámenes en espera de una nueva reunión que solucione este asunto».¹⁸ L'única referència,

13. Manuel ARDIT, *Revolución liberal y revuelta campesina* (Esplugues de Llobregat 1977).

14. J. RIBELLES COMÍN, *Bibliografía*, iv, p. 192.

15. «Lo Rat Penat», Calendari llemosí (València 1882), p. 76.

16. Narcís OLLER, *Memòries literàries* (Barcelona 1962), ps. 10-11.

17. «Almanaque» de «Las Provincias» (València 1913), p. 58.

18. *Op. cit.*, p. 280.

però, que Víctor Navarro fa al problema en la seua «advertència» és afirmar que «encara no s'ha conseguit fijar la verdadera Ortografía Valenciana, y més probable que no se fije may».¹⁹ Ell tira, també, al recte, i ens informa sobre les regles ortogràfiques que ha seguit per escriure la seua novella. No entraré ara en aquest punt. Em limitaré a dir que es redueixen a dir-nos com s'han de pronunciar determinades grafies. En citaré les dues primeres com a mostra del seu embolic ortogràfic:

«ch- En final de paraule sóna com k; si es en el mig com en castellá.

»G. Siga com a final de i, o davant d'esta lletra y de la é, s'ha de pronunciar com la ch castellana, y lo mateix en los diptongos aig, eig, oig, uig.»²⁰

La pau dels poblets té un caràcter molt circumstancial en la producció de Navarro i Reig com a escriptor. Ell mateix ens explica, en la primera de les dues «advertències» que precedeixen aquesta narració, que mai no li havia passat pel cap d'escriure una novella en valencià. Si s'hi havia decidit era no perquè en tingués el desig o la necessitat, sinó perquè hi havia pel mig un concurs de novel·les promogut pel Cercle de Belles Arts de València. Un concurs que es presentava, també, com una mena de «crida» als escriptors valencians amb la finalitat d'estimular-los i animar-los a escriure novel·les, ja que es tractava «d'un camp que estava del tot erm entre nosatros». Una queixa més, amb el corresponent intent de posar-hi remei convocant un concurs, ben típica de la història d'una «renaixença» literària, que, pel que feia a la narrativa sobretot, era molt difícil de fer «renéixer»...

La convocatòria, però, incloïa en les seues bases un punt que, si més no en l'opinió de Navarro i Reig, no era gens favorable a l'objectiu que s'havia proposat el Cercle, ja que exigia —«l'estranya pretensió», diu— que els originals s'hi havien de presentar mecanografiats. Aquesta condició, naturalment, no estava a l'abast de molts escriptors d'aquells temps, ja que no resultava fàcil de trobar algú que fos capaç de passar a màquina un manuscrit en valencià. A Madrid, on ell vivia, encara era pitjor, perquè hi havia «copistes d'eixa classe per a el francès, el anglés, el alemà, el italià... però ni tan sols uno que s'atrevera en el valencià». Calia, doncs, saber escriure a màquina —i tenir-ne una a l'abast, cosa gens habitual aleshores— per poder-s'hi presentar. Cosa que, tot i que no dubtava, diu, de la bona fe de la Junta, donava peu a «maliciàr que eixa condicioneta estava posà a posta per a que no pogueren concurrir més que els escritors que vixqueren dins de la regió valenciana, o [filant un poc més prim] els que foren, al mateix temps que novel·listes *dactilògrafos*». El resultat fou que Navarro, encara que ja havia fet la feina, decidí no presentar-la al certamen —només dues obres hi van concórrer... Aquesta explicació, però, es contradiu amb el que afirma Ribelles Comín en la nota que dedicà a l'obra de Navarro, a la seua *Bibliografia*, ja que hi assegura que fou premiada en el concurs convocat pel Cercle.

Com siga, el fet important és que Navarro no sols va escriure la novella, sinó que decidí publicar-la «per a proporcionar un dato més a la futura història del nostre intent de renaiximent literari», una història que, ho hem vist, decidiria, per una altra irònica circumstància, d'ignorar-la. I la publicà, ràpidament, el 1913, l'any mateix de la convocatòria del concurs, tot fent constar en la seua advertència que es tracta d'un «casí improvisat treballat» i que, «bo o roïn,

19. Víctor NAVARRO, *La pau dels poblets*, p. 6.

20. *Op. cit.*, ps. 7-8. A partir d'ara corregiré l'ortografia i l'accentuació dels textos que citaré de l'obra de Navarro, respectant-ne, però, alguna particularitat.

com siga, és degut a la iniciativa molt estimable del Círcul de Belles Arts de València». Més endavant veurem fins a quin punt estan o no justificats els termes amb què Víctor Navarro judica la seua obra.

II

El títol de la novella, en la seua mateixa formulació general, apunta equívocament, com veurem, un tipus de vida —el dels poblets—, molt diferent del de les ciutats. Diferent i —per a la ideologia conservadora— oposat, ja que sempre ha vist en la simplicitat i espontaneïtat de la vida rural l'encarnació d'una taula de valors destruïda per la civilització urbana i industrial. Un tema aquest que el costumisme rural ha explotat literàriament fins a la sacietat, ja per descriure, contar i cantar les virtuts i excel·lències —la «pau»— dels poblets, ja per lamentar-ne la seua descomposició en la mesura que la civilització moderna s'hi ha introduït com un empelt verinós que ha anat transformant i corrompent unes formes de vida genuïnament humanes i felices...

I això —la «pau» dels poblets, les seues festes, els seus «tipus» i els seus paisatges— és, més o menys, el que el lector valencià —o el lector que tinga present el context literari valencià des de la Renaixença— espera trobar en la novella de Navarro a la vista del seu títol. L'obra de Navarro, però, no entra en aquest sac ruralista —costumista o excursionista. El seu plantejament, tot i que no és del tot aliè —com veurem— a la problemàtica de fons dels costumistes, la capgira radicalment. El poblet de la seua novella no ha patit, encara, la contaminació dels verins físics i morals de la «civilització», ja que es tracta d'un lloc, aïllat i de difícil accés, de la serra que conserva les seues formes rudimentàries de vida. Així i tot —i aquesta és la novetat que hi introdueix l'autor—, no s'hi troben els valors i els comportaments tradicionalment associats a aquests grups rurals perquè s'hi practiquen els mateixos vicis que a les ciutats. No es tracta, però, d'una anècdota particular localitzada en *aquest* poblet de la novella, sinó que es presenta, explícitament, com un cas particular d'una tesi que qüestiona, precisament, i en general, la «pau dels poblets», amb tots els valors que aquesta fórmula implica o ha implicat tradicionalment. El que Víctor Navarro afirma a la seua novella és que l'home és sempre, substancialment, el mateix, siga quin siga el medi en què viu. El medi té només la funció de declinar circumstancialment els mecanismes de la naturalesa humana, els seus «instints» o els seus «vicis», la manifestació dels quals podrà afavorir o difi-cultar més o menys, però no impedir. És, com es pot veure, la tesi del naturalisme predicat per Zola, que Víctor Navarro —amb les limitacions i reserves que hi farà— exposa en la seua obra. Però no sols la tesi vincula *La pau dels poblets* amb el naturalisme, sinó també el «mètode», la forma de posar-la-hi en joc, ja que la història és, en el fons, la narració d'un «experiment» moral, el laboratori del qual serà, precisament, un poblet que, com que es manté aïllat i no ha patit encara la influència de la civilització urbana, hauria de conservar pràcticament amb puresa les formes tradicionals de vida. Demostrar que no és aquest el cas podria donar a la prova un valor indiscutible. Una prova que, potser, és una refutació o una crítica —tot i que no explícitament formulada per l'autor— de la creença, compartida pels costumistes, en l'existència d'uns comportaments socials innocents i arcàdics en la mesura que no són contaminats encara pel món modern.

Però encara podem parlar d'aquesta obra com d'una novella «experimental»

en un altre sentit, perquè l'autor no es limita a tenir el propòsit de provar una idea contant una història que la illustre convenientment, sinó que és el mateix personatge-narrador qui protagonitza i viu personalment l'enquesta. Fins i tot podríem dir que el material de la novella està estructurat per les diferents fases per les quals passa aquest personatge. Primer, en arribar al poblet, creu que ha arribat a un petit món gens corromput i incorruptible. Després, davant els fets que observa o que li conten, es veu obligat a abandonar aquesta creença. A continuació tracta de raonar i d'explicar-se, en una conversa amb el vicari, la «sorpresa» que li ha produït la falsa «pau» del poblet... Aquests punts constitueixen el primer bloc de l'obra. El segon bloc —la part més extensa de la novella— prolonga l'enquesta —però limitada ara, exclusivament, als comportaments sexuals—, que el personatge continua, no com abans en qualitat d'observador i testimoni, sinó en qualitat d'actor que la viu personalment, amb les relacions eròtiques que manté amb les fadrines del poble i, fins i tot, amb alguna casada o alguna vídua...

III

El primer capítol ens proporciona una ràpida descripció del medi físic del poblet, on el protagonista, un home malalt, de ciutat, vol descansar una temporada. Aviat ens adonem, ja des de les primeres planes en què narra la seua arribada, que hem entrat en un petit món abrupte, inhòspit, primitiu, vist d'una manera directa, aspra, realista, sense els recursos característics de la retòrica costumista. La imatge que ens en dóna és l'antítesi dels convencionals clixés, o de les «belles» postals de la literatura localista. Es tracta d'un poblet que el narrador ens presenta com un amuntegament de cases, una cinquantena, baixes de sostre —amb «la mà es toca la teulà»—, que no pequen de blanques; els carrers són costeruts i pedregosos, com torrenteres que s'enfilen cap amunt fins a arribar en una plaça que més bé és una era, on hi ha una església sense campanar, l'abadia i un «corral de ganao o paridera». Per que fa, per exemple, als queviures, tampoc no repinta les coses: és un poblet, diu, «de molta lenya, de molt bona aigua, a on els ous i les gallines van baratos, però, a on el pa és negre i roïn, i la carn de vaca o de bou, i menos de ternera, ni per Pasqua se veu; la llet de cabra abunda, però el vi és vinagre...»

Una visió, doncs, bastant eixuta i aspra del poble, que el narrador no s'esforça gaire per compensar amb les vistes que contempla —en els seus passeigs de convalescent— dels seus voltants. En dues planes en fa una ràpida descripció des de diferents llocs d'observació, que ens serveixen, si més no, per saber que molt lluny, per damunt de les muntanyes, s'hi pot veure el mar, i que uns quants pobles, amb el seu respectiu campanar, s'escampen per la vall, o que sobre el pendent d'una altra serra, «en dies clars», s'hi podia distingir el vapor de la locomotora, casetes de camp i «tres o quatre fàbriques d'altíssims fumerals». Ens parla, sí, sobre la marxa d'«hermoses vistes» o d'un «bell agrupament de lomes», però cap intent d'aprofitar els seus passeigs com a pretext d'expansions descriptives més o menys líriques o pintoresques a què ens ha habituat la literatura excursionista i costumista.

En canvi, el que interessa al personatge-narrador, fins i tot quan està contemplant la naturalesa, és la gent. Ens diu en el paràgraf final d'aquest petit fragment descriptiu que es passava hores i hores contemplant el panorama, amb uns prismàtics, amb els quals «solia clavar l'atenció, bé en un punt, bé en un

atre, a on veia senyals de vida, com si tractara de sorprendre el misteri d'aquells interiors, que sempre me'ls figurava nius d'amor i de felicitat». És el que farà, més a prop ja, i com a testimoni, en relació amb els veïns del poblet. A mesura, diu, que la pau en què viu li anava calmant l'excitació dels nervis, «aní interessant-me per tot lo que passava al meu entorn».

Però tampoc no trobarem en la seua curiositat per la gent el que interessava els costumistes ni, fins i tot, el que a ell li havia interessat com a investigador en el seu llibre sobre les Pitiüses. Perquè la novella no sols no incorpora els quadres de costums i altres tòpics característics de la literatura costumista, sinó que tampoc no hi inclou materials i temes propis de la literatura etnogràfica, que Navarro havia estudiat en la seua monografia. La «gastronomia», per exemple, que n'és un dels capítols, queda reduïda, en la novella, a les quatre ratlles sobre els queviures abans citades.

En principi sembla estrany que hi haja descartat els materials etnogràfics. Al capdavant, el poblet de la seua novella és com una illa, com una petítíssima Pitiüsa clavada a la muntanya. Es prestava, doncs, a «estudiar-la», ja que un grup humà d'aquestes característiques hauria de conservar encara, en el seu aïllament, unes formes de vida insòlites, primitives. L'autor, però, no se n'ocupa ni a la manera romàntica i pintoresca, ni amb el punt de mira —el seu— més objectivista i positivista. En realitat, el plantejament de Víctor Navarro està interessat a provar, sobretot, que la naturalesa humana és arreu la mateixa i que els «vicis» es donen tant en un medi urbà com rural. Així, en tenia prou amb quatre trets per descriure el medi social del poblet, sense necessitat —es tracta d'un «treballat»— de fer-ne una anàlisi més atenta de les seues particularitats.

Tot això fa que el petit món de *La pau dels poblets* reste bastant indeterminat, més encara perquè l'anticostumisme es tradueix en un refús del localisme o regionalisme. Ben pocs detalls que revelen, almenys, que ens trobem a l'àrea geogràfica valenciana. Si arribem a saber-ho és, en primer lloc, perquè hi ha algunes referències a la llengua dels seus habitants, en les quals es diu explícitament que parlen valencià (un personatge, per exemple, té dificultat per a escriure una carta en castellà, o el vicari llegeix l'epístola en valencià...). Quant a la situació geogràfica del poblet —que no té nom, ni fictici, a la novella— tot el que n'arribem a saber o a suposar és que potser es troba, més o menys, entre València i Alacant, ja que en algunes converses es parla d'anar a un lloc o altre quan en tenen necessitat. Sabem, doncs, que es tracta d'un poblet valencià, però són pocs els trets que arriben a concretar-se en particularitats específicament valencianes. La indumentària, per exemple, a penes si és objecte d'atenció per part del narrador. Quan ho fa, sempre ràpidament, en parla només com d'una roba normal —de gent pobra—, usada i suada. Normals també són els vestits de les fadrines —ja he dit que no hi ha quadres festius per fer lluir les gales de les llauradores valencianes. Sí que és valencià, en canvi, l'únic «quadre de costums» que podem llegir a *La pau dels poblets*: el ritual de la mort d'un albat. L'autor, però, no en fa l'objecte d'una descripció detallada, ni, molt menys, s'hi recrea. L'estampa folklorica, com a tal, no hi té cap autonomia, ja que constitueix, només, el context d'una seqüència tractada amb sobrietat i realisme, centrada en el dolor d'un pare que no troba consol en un ritual basat en «la piadosa idea que serveix de fonament a eixa bullanga dels albat». I que se sent, de més a més, fastiguejat i empenyat per la colla de desaprensus que passen la vetllada «rosegant cacau i tramusos, o llepant aiguardent» quan «no cantaven al so de la guitarra o de l'orgue».

Fora d'això, els detalls que podem trobar a la novella són els típics d'un

medi rural en general. És el cas, per exemple, del costum que tenen les fadrines de fer les seues necessitats no a casa seua, on no hi havia un lloc *ad hoc*, sinó acostades a un marge... O la descripció —la més llarga i detallada de totes— que fa de l'escola del poble, amb una planta baixa, destinada a les xiques, i una cambra per als xics. De totes dues ens dóna molts detalls no sols pel que fa a les sevès miserables i desballestades condicions materials, sinó també de les coses que estudien, dels graus escolars pels quals passen els xiquets, del que cobren la mestra i el mestre... El quadre que en fa el narrador és tan desolador que, en afirmar que hi havia uns «bancs sense peus», l'autor es creu obligat a advertir en una nota a peu de pàgina que això «està pres de la realitat».

IV

Ara bé, el que interessa al narrador, repetesc, és la gent, les seues històries. Quan començà, diu, a «furgar-me la curiositat de conèixer les particularitats de cada família, primer de tot vaig pesquisar del veïnat». I comença, així, la seua enquesta: «A la dreta vivia un calciner que tenia un fill en presidi, per una mort que havia fet a traïció, i segons dien, per culpa i manament del pare. Vivia tan satisfet, com si en sa vida haguera trencat un plat...» A l'esquerra, un matrimoni, ja vell: «ningú els sentia, i ningú tenia res que dir d'ells...» Davant hi viu un altre matrimoni, amb dos fills, sempre barallant-se perquè ell era «molt bròfec i molt cicatero» fins al punt d'armar «canyaret» quan el sogre els visitava i feia minvar, amb un berenar, les existències del rebost...

Amb l'excepció del cas dels vellets, els primers resultats de l'enquesta ja en donen el to general malcarat, violent i agressiu. Les històries que vénen a continuació —capítols iv, v i vi— contenen, gairebé totes, comportaments delictius de gent del poblet. Hi ha, així, un cas de frau maquinat pel mateix secretari de l'Ajuntament, que aconsegueix apoderar-se de la casa que ocupava un vell matrimoni, que, de bona fe, cau en la trampa que li ha parat, amb quatre martingales formalment legals. D. Teodoro —així anomenen el curiós foraster— no s'acaba de creure aquesta història que li contenen en una conversa i hi intervé per manifestar que no és gens fàcil l'engany ja que l'expedient de constrenyiment té una sèrie de graus, amb les seues corresponents formalitats —que recita punt per punt, cosa que ens fa pensar en el Víctor Navarro jurista... Davant les explicacions que li donen —el secretari ho tenia tot ben nuat—, es posa les mans al cap davant tanta malícia. Els seus informadors, però, li diuen que tot això no és res, que coneix ben poc «la genteta d'este poblet». I perquè se'n convença li contenen una altra història, la d'un subjecte sinistre anomenat «el Poll», que s'ha passat la vida estafant uns i altres i que és així com s'ha enriquit i ha esdevingut el cacic del poble... Hi ha, també, li diuen tot seguit, el cas de «Ximenera», un dels més rics del partit, que va fer el seu primer capital escanyant i robant una vella...

Aquesta conversa-narració és interrompuda per uns crits que demanen auxili i pels tocs de campana que anuncien foc. Tot un capítol —el vi— és dedicat a aquest incident, que té la funció d'un incís entre les diferents històries i de retornar la narració a la realitat actual. Però té també l'interès d'assenyalar les reaccions i els comportaments de la gent posada en la situació de fer alguna cosa per salvar els qui han quedat atrapatats entre les flames. El germà de l'estanquera, sense pensar-s'ho, s'hi fica i en surt amb una dona, sense saber, però, que hi havia també una criatura. En sentir els crits de la germana «tots se

miraven uns a atres; el foc havia pres més cos i les flames eixien per la porta del quartet. ¿Qui s'atreveria a entrar? Ningú es bellugava; tots, com afrontats i pesarosos tenien el cap catxo i miraven a terra...» Ara, l'autor, ja no tracta de contar, com abans, comportaments delictius, sinó d'observar i anotar actituds morals o, més bé, instints de conservació que es manifesten —amb l'excepció de Carles, que, també sense pensar-s'ho, torna pel xiquet— en la por i la cordardia dels qui «miraven a terra»...

Les altres històries que completen la substància d'aquest *dossier* pertanyen ja a l'apartat dels comportaments sexuals. La primera és el casament fet a corruita de la «Melona», que l'endemà de la cerimònia —a la qual acudeix mig amagat D. Teodoro— és ja mare.

Les xafarderies que suscita el fet són interrompudes amb l'entrada a casa de l'estanquera; una dona que crida que el seu home la vol matar. Les preguntes que fa el curiós foraster, testimoni de l'escena, a propòsit d'aquest matrimoni donen peu a un nou relat. Li expliquen que aquesta dona havia servit durant anys un home vell, ric i sense família no sols fent-li les faenes materials de la casa, sinó compartint-hi el llit, com ho havia fet abans la seua germana fins que va morir carbonitzada per un llamp. El marit n'estava assabentat i callava a canvi de les facilitats en comoditats i diners amb què pagava el vell...

Finalment, hi ha també la història de l'arribada d'una joveneta de Madrid, filla d'uns marquesos, que ha quedat prenyada i que es refugia al poblet per amagar el seu secret. El mateix don Teodoro amplia la informació sobre el cas consultant uns amics seus de la capital; per aquesta informació sabem que un jove sedueix la xiqueta quan jugava al Retiro... Dos capítols —el IX i el XII— s'ocupen de la història de la marqueseta.

Amb aquest relat s'introdueix el tema del sexe, que s'imposarà monogràficament en la resta de la novella. Aquesta segona part comença amb una conversa-enquesta amb el germà de l'estanquera sobre els comportaments sexuals del poble. El que don Teodoro vol saber, i en aquest sentit van les seues preguntes, és com s'ho fan «els homes fadrins o viudos quant tenen ganes», ja que, com creu ell, «ací en el poble no hi haurà proporció». A poc a poc s'assabenta, tot astorat, que si bé no hi al poble «cases aixina com les de València o Alacant», la majoria, els qui no hi poden anar, s'apanyen sense sortir del poble, i no sols amb dones casades i viudes, sinó també fadrines. I encara li diu més: «poques són les xiques que van al matrimoni sense saber ja lo que és això; casi tots els nòvios ho posen per condició per a casar-se». El seu informador li diu que hi ha, és clar, excepcions, com el cas de Paca —una història més per a illustrar don Teodoro—, que aconseguí, a diferència de la majoria de les dones del poble, parar els peus al «Poll».

Després d'aquesta lliçó de sociologia de la vida sexual del poblet, don Teodoro, que havia perdut la fe en la innocència de la gent del poble, l'acaba de perdre del tot, perquè en aquest punt del sexe l'honestetat que semblava inqüestionable és també una pura illusió, sense més fonament que el prejudici de creure que, en un poblet, les xiques fadrines, almenys, són l'encarnació del pudor i la puresa.

Aquest és el balanç de l'experiència que don Teodoro ha tingut, com a testimoni objectiu, del poblet on ha arribat. El que li ha interessat, repetesc, no són els costums rurals, que per als costumistes eren, per definició, «els bons costums», sinó aquells comportaments definits com a «mals costums» o «vici». El repàs que l'autor ha fet del repertori convergeix al capítol IX, que planteja —com ja he anticipat abans— la seua problemàtica, provocada per la sorpresa

que han produït en don Teodoro tantes depravacions. «Me pensava —diu al vicari— que tots eren pocs menys que àngels, fent una vida primitiva, patriarcal, plena de candor i exempta de vicis, i veig que no se desconeix ací la pràctica dels set pecats capitals.» Si més no, precisa, «me pensava que certs vicis, o certes males costums, sols se produïen en les grans poblacions...» I per raonar això argumenta amb uns quants punts de sociologia urbana: les grans aglomeracions de gent que hi ha a les ciutats i que fan impossible que tots s'hi coneixen; «la molta misèria de uns, i la sobra de diners d'altres»; «les moltes ocasions que a la temptació se li ofereixen en teatros, balls, passejos y reunions»; «els molts llocs consagrats exclusivament al cult de Venus...» Quan acaba la seua enumeració, pren la paraula el vicari per tal d'aclarir el tema. Ho fa amb unes intervencions, bastant llargues, en què parla ja com a sociòleg ja com a capellà. Un capellà, però, que, com ja havia dit el narrador en presentar-lo, tocava de peus a terra: «tenia un juí exacte de les coses, un enteniment clar, i un cor per demés bondados, religiós com corresponia al seu estat, però ni fanàtic ni místic».

El vicari comença acceptant el raonament de don Teodoro, però el corregeix o l'integra en una formulació general: «en eixos centres són més freqüents, i si se vol, més variats en accidents els delictes i els vicis, com vostè diu, que en els pobles xicotets, però en el fondo, o siga en la essència, són els mateixos». Canvien, doncs, les formes de manifestar-se els «accidents», però la substància és la mateixa, tant si es tracta d'un nucli urbà com d'un medi rural. Als poblets —diu—, «com tot és més reduït i senzillo que les capitals, també els pecats són menys complicats, més primitius, digam-ho aixina, i desde luego hi ha menys pecadors, açò no té ningun mèrit i no saber si se fera una estadística adequada com n'ixiríem en el tant per cent de proporció que mos tocara». I encara va més lluny, en un petit *excursus* de sociologia comparada en què qüestiona l'argument que a les grans ciutats, a diferència del que passa als poblets, no es coneixen tots. Les grans aglomeracions urbanes, diu el vicari, estan formades per cercles socials que, «si no són concèntrics, no deixen de tindre alguna compenetració, de modo que cadascú és com un poble xicotet, i els demés, com a pobles del mateix partit; tots els d'un rogle se coneixen, com se coneixen ací». I encara: «El rogle més alt, quissàs no s'entere de lo que en el immediato passa [...] però tant este, com tots els més inferiors, estan al tanto de lo que en aquell central...»

Aquestes consideracions, o aquesta manera de plantejar-les, si fem abstracció, per un moment, que les fa un vicari, estan, crec, dins el context més general d'una sociologia positivista a la recerca, com les ciències físiques, de fets i de lleis generals en l'àmbit dels fenòmens humans. Un context ideològic que era el dels novel·listes naturalistes i, segurament, el de Víctor Navarro, no sols pel fet d'introduir qüestions i punts de mira sociològics en aquest capítol concret, sinó perquè estan en el rerafons del plantejament mateix de *La pau dels poblets*. A més, és clar, de recordar els seus interessos «etnogràfics».

Naturalment, aquest positivisme, i menys encara aquest materialisme, no es poden trobar ni tan sols implícitament en les consideracions d'un vicari per molt realista i poc fanàtic que siga. Al capdavall, com a sacerdot que és, parla en el seu raonament dels set «pecats capitals» i dels manaments de la llei de Déu; no, però, dels «sagraments» o de la «gràcia». Ara, no creu que la religió tinga cap eficàcia per a frenar l'home. «La immoralitat —diu— és inevitable» i, per tant, cal fer els ulls grossos i ser tolerant amb els mals costums i vicis de la gent, sempre, és clar, que no hi haja escàndol, un mal que cal evitar. Per con-

firmar aquesta posició conta la història del seu antecessor, que no tingué més remei que anar-se'n del poble perquè actuava amb els seus feligresos amb un rigor purità i intransigent...

V

Als primers capítols de *La pau dels poblets* (els deu primers, excepte, com veurem tot seguit, el setè) don Teodoro funciona pràcticament només com a cronista, com a observador objectiu de la vida al poblet; conta o li conten les coses que acabem de repassar. Ara, a penes ens diu res d'ell mateix.

Al capítol VII, però, l'autor posa el seu personatge en primer pla i el fa passar d'espectador d'un petit món a protagonista d'una aventura eròtica, que es pot considerar també com una prolongació de l'enquesta —de l'apartat corresponent als comportaments sexuals—, ja que d'alguna manera confirma les previsions a què donaven peu i que, en aplicar-les personalment, les confirma.

La motivació d'aquesta nova direcció de la novella, la trobem en aquest capítol, en què el lector s'assabenta, amb sorpresa, de quina era la verdadera malaltia que havia fet abandonar Madrid a don Teodoro. La seua «neurastènia», confessada en aquest punt de la seua història, no venia d'un excés de treball mental, com creien els seus metges, sinó dels abusos sexuals, de la vida llicenciosa que hi portava. El retrat que fa d'ell mateix és el d'un llibertí que es diverteix sovint amb els seus amics organitzant festes amb jovenetes i practicant l'amor lliure. Fadri, diu, i amb fama de ric, mai no li faltava «trobar alguna xicota que se deixara voler». Es tracta, però, de dones que no eren de la vida sinó fadrines «honraes del tot, mig honraes», que cedien circumstancialment a aquests plaers per tal de passar-ho bé i per aconseguir uns ingressos que els permetessin satisfer alguna necessitat o caprici. «Són xiques que més per poc enteniment que per vici, i desitjoses de fer-se bona roba, per no ser menos que fulana i sutana, se procuren, además dels plaers d'un bon dinar, o berenar, o sopar, en companyia de gent alegre i coneguda, els mitjos per a comprar-se un vestit, unes botes, una mantellina...» Els motius són, doncs, també, econòmics, encara que «totes són treballadores, el jornal que guanyen, ja cusint, ja bordant, o planxant, o fent sombreros, a penes els dóna suficient per a mal menjar; de modo que, entre que, per la fam que pateixen estan ansioses de traure, al cap de quant, el ventre de mal any...»

La malaltia, però, l'ha obligat a abandonar aquest món de disbauxa i a instal·lar-se, com hem vist, en un poblet on, privat de les ocasions i les temptacions de la capital, es puga restablir dels seus excessos. Aviat ho aconsegueix: «aquell sossiego, aquella pau, foren per a mi un bàlsam verdader; no sols se va calmar l'excitació dels meus nervis, sinó que hasta me pareixia que els nervis mateixos havien desaparegut. Tanta fou la mehua tranquil·litat que hasta se va convertir en aplanament». A mesura, però, que se sent més tonificat, el record de les seues amants que abans no aconseguia estimular-lo («ningun moviment me fea el cos») va fent-se més viu, i més ganes tenia de reprendre la seua alegre vida de la capital. Les fadrines del poble, tan diferents de les que ell tractava a Madrid (i tan diferents de les «típiques» llauradores valencianes dels costumistes, sempre belles i fresques com una rosa...) no aconsegueixen sintonitzar amb els seus impulsos libidinosos: «Eren tan ordinàries! Llevat els dies de festa, anaven sempre tan penjolloses! Mal pentinaes, no massa curioses, ocupaes en faenes de lo més prosaiques. Uf! Hasta me pareixia (i serà veritat) que feen

mala olor; a suor, a fem, a l'oli del cresol, que se posaven en el cabell, a ceba, a alls... i què sé jo!»...

A poc a poc, però, i malgrat aquesta barrera de repugnàncies que constitueix el nou medi, don Teodoro s'hi va adaptant i va constatant que el seu cos reacciona cada vegada més a la vista de les llauradores. Primer li produïen ois; ara ja li fan bullir la sang. Els mateixos estímuls que interpretava tan negativament, ara, perquè ha restablert l'imperi dels seus instints sexuals, tenen virtuts que no tenien. Aquesta readaptació arriba fins al punt de transfigurar, amb els seus «ardors», les joves del poble associant-les a records d'imatges de l'art grec: «...en la manera de portar els cànthers, quan anaven i tornaven a la font, me paregué trobar reminiscències d'algunes estàtues i baixos relieves grecs». Aquesta mena de reconversió estètica estimula els seus desigs i es prolonga despullant, amb els ulls, les «llaurícies», com si no portessin més roba que «una qualsevol Venus de les que se veuen en els museos».

És en aquestes condicions exultants que don Teodoro té l'entrevista amb el germà de l'estanquera. No era, doncs, un interrogatori desinteressat, mogut només per la pura curiositat de saber com s'ho apanyaven els fadrins i els viudos, sinó també per saber com s'ho podia apanyar ell. De com s'ho va apanyar ens dóna notícia el relat de les seues aventures amb dones del poblet. De fet, només tres d'elles són contades en aquestes «confessions», que s'organitzen, així, en forma de tríptic. La història que hi ocupa el lloc central és la que es refereix a Berbereta, la filla fadrina de l'estanquera, perquè és la relació més estable, i es constitueix en l'eix de tot el relat que comença i acaba amb ella. Les altres dues històries —amb una viuda, la mare de Berbereta, i amb una casada, Doloretes— completen el quadre. Els tres vèrtexs, doncs, del relat estan ocupats per dones amb un diferent *status* civil. Aquestes, però, no són les úniques *liaisons* que té: en realitat, fornicava amb mig poble, encara que només ho afirma, sense contar-ne res. L'única d'aquestes aventures, marginals i efímeres, que és objecte d'un petit relat introductor i per narrar com la conquesta, és la que té amb Lluïseta, i que podem llegir com una mena de mostra esquemàtica de les altres. I és que fa l'amor sense que això li plantege cap dificultat o problema. Al contrari, sembla que a mesura que les xiques del poble s'assabenten de quin peu coixeja el foraster, el busquen i en volen treure el corresponent benefici; perquè aquest don Joan té una bona bossa carregada de duros i és ben generós amb les seues amiguetes. Tot plegat, un *divertimento*, que és una versió *alla rustica* dels que s'organitzava a Madrid. Les llauradores d'un poblet de la serra es comporten més o menys de la mateixa manera que les modistetes de la capital. Totes responen a les mateixes pressions, als mateixos instints. Només les condicions ambientals en varien la forma de manifestar-se els «accidents». En el fons, però, totes volen passar-s'ho bé i, de passada, que el seu amant els regale una «estampeta» —amb aquest terme li demana Lluïseta un bitllet—, o una cadeneta, o qualsevol altre regal que pugui satisfer la seua fam, o la vanitat de lluir una joia o qualsevol altre ornament. A les tres històries que tot seguit examinaré, aquestes formes de «pagament» no són simplement una circumstància compensatòria dels «favors» rebuts, sinó que, amb modalitats més variades i substancials, motiven i impulsen aquestes històries.

Berbereta, que en tota la primera part de la novella no havia estat objecte més que de dues ratlles de presentació, entra en escena quan demana a don Teodoro que li escriga una carta —ja que ella no en sap— al seu promès, que es troba servint al rei. Aquesta escena va seguida de la proposició d'ensenyar-li d'escriure, cosa que ella accepta de fer. Tots els dies puja una estona a la cambra

del seu mestre: «Jo els primers dies no feu més que atendre a la manera d'agarrar la ploma i donar-li als dits que els tenia durs i engarrotats.» Primer, conta, no tenia cap «mal pensament»: «mirant-li aquelles mans roges, aquells dits farts, en les puntes redones, aon la carn aixia per damunt de les ungles massa curtes i en una voreta negra, me'n recordava d'aquelles atres blanques, fines, casi transparents, aon se veen les venes blaves baix la pell...» A poc a poc, però, i aprofitant que ha de corregir-li la postura del seu cos, va encenent-se i les sessions d'escriptura li donen l'oportunitat d'iniciar la conquesta del cos de Berbereta, cosa que acaba aconseguint. Aquestes sessions van puntuades pels regalets que li fa don Teodoro —primer unes arracades, després una medalleta, i, sobretot, cent duros que lliura a la seua família per treure-la d'un mal pas. Tant la mare com el seu germà fan els ulls grossos, al principi, perquè difícilment poden deixar de veure alguna cosa. Després, quan la relació amorosa es consolida, dormen plegats, sense amagar-se'n, com si fossen, pràcticament, no-vençans...

Dels tres relats del tríptic, aquest és el més àmpliament i directament eròtic, el més desenvolupat en aquest sentit. A mesura que don Teodoro progressa de sessió en sessió en les seues maniobres obscenes, la seua crònica sexual va assenyalant-ne detalls *in crescendo*, des dels «alts», que diu ell, fins a arribar als «baixos» o «al cap del carreró» i acabar, per fi, fent caure Berbereta sobre un matalàs... Aquesta, al principi, li oposa alguna resistència, però poca (després de les primeres sessions, don Teodoro s'adona que hi ha pujat sense cor-sé...) i aviat acaba confiant-se al seu amant sense reserves i sense vergonya.

En resulta que és també el relat d'un erotisme més viu i directe, menys dissimulat o més cru, menys sofisticadament carnal. Don Teodoro s'oblida dels refinaments dels seus amors urbans i ara només veu «la juventut, la salut, els bons colors i l'alegria d'aquella que tenia prop de mi». És això, el plaer d'un cos rústic, el que l'exalta i li fa bullir la sang: «mai en la vida —confessa— m'havia vist tan exaltat; ni quan me vaig iniciar en els més secrets misteris de l'amor, quan la unió carnal era per a mi cosa nova i desconeguda. Açò va ser un atac de locura, un deliri de febre». I encara que Berbereta li sembla «més pura i més angelical que els propis àngels», tot el relat subratlla el plaer que troba en el cos d'aquella «virginal criatura, ignorant de tot artificio i de tota ficció».

Accentua, també, la nota físicament eròtica el fet que aquesta relació dels dos amants està contada sense barrejar-hi sentiments amorosos, sense romanticismes. Don Teodoro diu, alguna vegada, que la vol, que n'està enamorat, però només de passada, i sense que la passió carnal que realment sent i descriu es camufle amb el llenguatge de les expansions, més o menys líriques, dels sentiments amorosos.

La història amb Dolorettes presenta unes característiques molt diferents, tant des del punt de vista del seu erotisme com de la manera de plantejar la relació dels dos amants. Don Teodoro no ha de conquistar pam a pam el cos de Dolorettes, sinó que va directament al gra: li proposa, com diu, «*el oro i el moro*», perquè es plegue als seus desitjos. Al final ella accepta, moguda, però, i pregada, pels seus pares, que invoquen la misèria en què viuen. L'home, amb qui feia dos mesos que s'havia casat, se n'havia anat de jornalera a Sueca. Don Teodoro, ara, no va conquistant-la gradualment amb regalets, sinó que fa una complicada gestió amb el seu administrador perquè faci arribar una quantitat de diners en concepte d'augment de jornal...

Les altres diferències més interessants i significatives es refereixen a les dues amants de don Teodoro i al tipus de relació que tenen amb ell. Dolorettes

és el contrapunt de Berbereta, tant per les seues característiques físiques i espirituals, com per les característiques de l'experiència que viu amb el seu enamorat. Aquest veu en Dolorettes «una estàtua perfecta»: mai —i en aquest punt invoca la seua intel·ligència en les arts plàstiques, sobretot en l'escultura— no n'havia vist ni pensava veure'n cap tan perfecta als grans museus europeus. I si pel cos no tenia rival en cap obra dels grans artistes, per l'esperit, per les maneres, per l'estil es podia comparar amb l'aristòcrata més refinada. ¿No era xocant —es pregunta esbalait don Teodoro— que «una xica pobra, que no havia ixit mai del poble, ni tractat mai més que en gent rústica, sense més guia que l'instint, estiguera en sentiments, en gusts, en modo de pensar, hasta en la manera de parlar, a l'altura de la madama més fina, més noble, i més ben relacionà?»

Aquestes qualitats, però, no li fan oblidar Berbereta, a la qual, diu, continua volent —gitant-se amb ella. Però ell mateix contrasta els seus dos volers. «Les volia de molt diferent manera.» Berbereta «era tota homildad, tendrea, sumissió, a modo d'esclava d'un serrallo enamorà del seu sultà». Dolorettes «era més bé una reina que sabia desempenyar en naturalitat el seu paper». En la primera «no podia deixar de veure a la dona, i quant estava en ella, s'inflamaven els meus sentits» —és l'erotisme més immediat i directe de què he parlat abans; en relació amb la seua rival, en canvi, l'erotisme està mediatitzat per l'art: «era el sentiment estètic, de la bellea artística, el que en mi se despertava; la sang permaneixia tranquil·la, però el meu cerebro entrava en activitat, i tota la meua persona sentia un goig tan suau, tan deleitos, que me recorria des del cap hasta els peus, i me deixava com adormit en un bany de dolçor...»

L'autor, després d'aquestes consideracions, sobre la forma en què se sent atret per Dolorettes, ens introdueix —és una de les sorpreses del seu llibre— en la manera com es desenvolupa la *liaison*. Hi haurà, també, «sessions», però no didàctico-eròtiques com en el cas de Berbereta, sinó sessions que són una vertadera *mise en scène* estètico-eròtica de l'admiració que té don Teodoro per Dolorettes. Una admiració que és adoració: «No puc dir que la mirava com a una Mare de Déu, perquè la meua adoració era pagana; però sí que la considerava com a una divinitat helènica» —i que es tradueix en la determinació de «fer-li a modo d'una capella aon donar-li el cult corresponent». Cosa que fa condicionant la cambra, pintant els vidres de la finestra, utilitzant unes mantes de Palència com a catifes i disposant un sistema de calefacció amb aigua bullint, del qual estava encarregada la mare... Tot això perquè Dolorettes es despulle i se'n puge dalt d'una caixa, col·locada al mig de l'habitació, per seguir les instruccions febrils del seu amant, disposat a animar les escultures gregues amb el cos de la novençana: «jo l'indicava, recordant les més cèlebres estàtues de Venus Afrodita, i alguns baixos relieves i gravats, o bé, segons la meua inspiració del moment, com si fórem, jo un escultor i ella un model»... L'escultor, en els seus moments d'encesa adoració, arriba fins i tot a agenollar-se davant la seua obra... Amb Dolorettes, don Teodoro perdia, diu, «per complet casi el meu fervor materialista, i en canvi guanyava de dia en dia tant de terreno l'espiritualisme, que el meu sentiment acabà per fer-se místic, digam-ho aixina».

La veritat és que no deixa de ser curiosa, per no dir increïble o aberrant, la introducció d'aquest tipus d'erotisme d'un sensualisme tan refinat i sofisticat, en el marc d'un poblet d'una cinquantena de cases. Així i tot, però, no potser precisament per això, resulta especialment interessant. Perquè sembla que l'autor ha volgut introduir-hi, de la mà d'un burgès culte i viciós, un tipus de comportament eròtic que, en l'extrem oposat al purament materialista, carnal i rústic,

representa l'espiritualisme esteticista més exagerat i decadent... Mira per on, el modernisme tenia una capelleta a les planes d'una novelleta «rural» valenciana.

El tercer relat del tríptic —el més genial, el més genialment desvergonyat de la novella— és l'aventura de don Teodoro amb la viuda, la seua mestressa, però no al poble, sinó a València, on ell s'ha brindat a acompanyar-la perquè li arrenquen un queixal que la fa sofrir. En arribar-hi —després de tot un dia de viatge— don Teodoro la deixa a la pensió i se'n va a un *music-hall*. A la matinada se'n torna a l'hotel, tot excitat per les senyoretes mig nues que s'han exhibit a l'espectacle. Aleshores s'adona que s'havia «oblidat» de llogar una altra cambra. Com només hi ha un llit, on reposa Vicenteta amb la barra inflada, el problema sols es pot resoldre fent-s'hi un lloc, amb el benentès, però, que hi haurà una paret entre tots dos... La cosa acaba com havia d'acabar després d'una tensa calma amb moviments deficients del cos, paraules, petites i calculades maniobres d'exploració. Els dos amants —la rústica viuda alegre, per uns dies, i l'experimentat i urbà don Joan— han quedat tan satisfets de l'experiència que es queden dos dies més a la capital.

Si l'erotisme de la primera història té un caràcter fresc, jove, d'un sensualisme tendre i encès, i el de la segona el té mòrbid, sofisticadament «platònic», i estetitzant, ara adopta un to descarat, picant, experimentat. Si don Teodoro s'acosta, la primera nit, a la viuda no és perquè hi trobe res que l'atrege, sinó perquè no pot treure's del cap la *vedette* de l'espectacle que acaba de veure; és una relació mediatitzada, ara, pel *music-hall*. L'aventura, tot plegat, és un *coup* de lliberté, una calaverada, que quedarà completament oblidada en tornar al poble.

VI

El personatge-narrador de la primera part de la novella, que he considerat, en general, com una enquesta sobre els comportaments socials d'un poblet, es limita a observar-los i anotar-los d'una manera objectiva. Ho fa, de més a més, sense judicar-los moralment. Es tracta de comportaments que gairebé sempre illustren «vicis» que ell, simplement, constata. Hi ha, sí, la sorpresa que s'enduu quan descobreix que aquella gent no era tan innocent com ell creia, en un principi, guiat per les seues idees sociològiques sobre el tema. Però això es tradueix no en una mena d'indignació moral, sinó en una rectificació d'aquestes idees, com hem vist ja. L'enquestador se substitueix al moralista, per dir-ho ràpidament.

¿Com es planteja, però, aquest personatge en la part de la novella que acabe de repassar? Perquè l'enquestador hi figura com a actor, com a subjecte d'uns comportaments sexuals, i per tant no com un simple observador, curios dels costums dels altres. Ara bé, la seua aventura es pot considerar com un «experiment», com l'aplicació i la confirmació dels resultats de l'enquesta. En la mesura que la viu don Teodoro té una «conducta» centrada en els seus instints sexuals. En aquest sentit la novella ens presenta una àmplia mostra, entre altres més, dels comportaments eròtics: l'enquestador forma part de l'enquesta. Però en la mesura que ell la viu i la conta, ¿com es veu moralment? I també, ¿com el veuen els altres, les seues amants i el poble, incloent-hi el vicari? Si el don Teodoro observador de la primera part de la novella era un «positivista», el de la segona se'ns presenta —i no incoherentment— com un «hedonista». Ric,

amant de la lectura —hi tornaré— i de l'art, l'hem vist —a Madrid, al poble, a València— lliurat sense fre als seus instints, valorant el plaer sobretot. Un don Joan que, per insaciable, s'havia posat malalt, però, restablert, continua la seua caça de dones amb més ganes i vigor que abans. Però mai no en sent remordiment, mai no considera blasmable la seua conducta: la satisfacció dels seus instints està justificada per ella mateixa. És un pagà que se'ns presenta com a adorador de la deessa Venus. Cap consciència que el sexe pugui ser pecat. També les seues amants, per a ell, es troben fora de qualsevol judici moral negatiu. Ell les veu innocents, pures, i, en la seua exaltació, com a deesses. Aquesta actitud amoral, o moralment anticonvencional, la formula, per exemple, d'una manera molt contundent a propòsit de Dolorettes, la qual, diu, li inspirava respecte per la seua virtut, «perquè virtuosa era, encara que per a la llei, per a la religió i per a la societat, haguera caigut en falta».

I com que és un hedonista és, també, un egoïsta: guiat pel delit que busca en les dones no pot ser fidel a cap i, al final, ha d'abandonar-les al seu destí. Aquest egoïsmes és l'únic punt moral al qual és sensible, però no massa, i sempre de passada. Més encara, quan hi pensa, el justifica. Al capdavant, es diu, ell no compra els seus plaers al mercat de dones, sinó que, al marge de la prostitució, es diverteix amb les seues amants sense pagar-ne cap «preu». El que fa és contentar-les amb algun regal, i així les ajuda d'alguna manera. A propòsit de Dolorettes, arriba a parlar —amb un alegre cinisme— de «caritat» —«encara que algo tocà d'egoïsmes»—, perquè l'operació econòmica que ha muntat en favor d'ella i del seu marit podia evitar el perill en què la misèria l'havia posada —«que se n'anara a València, o a atre puesto, a traure diners de la única mina que una dona jove i guapa posseïx».

Per altra banda, ningú, al poble, no li reprotxa res. Ni el vicari, que ja no torna a aparèixer més en la novella. També ell, com hem vist, era tolerant i acceptava la immoralitat com a «inevitable». El que no vol és l'escàndol. D'escàndol, però, no n'hi ha, malgrat que tot el poble coneix les passes d'aquest seductor infatigable. La consigna del vicari era, al capdavant, inútil, perquè ningú no s'escandalitza de res i tots es fan, a part d'algun xafardeig, els desentesos. La narració, si més no, ignora la menor reacció de blasme per part del poble.

Don Teodoro, doncs, pot viure sense cap obstacle els seus amors. I sense problemes de consciència. Aquests només es presenten al final de la novella, quan després de quasi cinc mesos d'estada al poblet, ha de tornar a Madrid reclamat pels seus interessos. És aleshores quan se sent torbat, quan té dubtes i remordiments. Però, en el fons, no són tant els escrúpols morals el que ara es planteja sinó la seua resistència a trencar amb una situació que l'ha omplert de felicitat i li ha fet oblidar el passat i el futur. Fixat en el present dels seus plaers, havia pensat que la seua relació amb Berbereta i Dolorettes «era per a tota la vida [...] com si vixquera en l'eternitat on no hi ha hui, ni demà, ni ahir». Les veu unides a ell «per el més tendre, el més ardent, el més etern amor».

Però el seu administrador el reclama, els negocis no van massa bé perquè se n'ha despreocupat del tot. En això hi veu nous motius de justificació: els interessos que tot «amarguen [...] foren en esta ocasió la fel, el soliman i el podrim de la meua ditxa».

En aquest punt —a l'hora de les justificacions motivades pel canvi de vida que ha de fer— tornen a aparèixer les consideracions sobre els factors socials. Ja a Madrid —encara que continua cartejant-se amb Berbereta, mig confiada que tornarà— es readapta al seu medi urbà; «después que perguí de vista aquell

escenari; que deixí de vore aquella gent, que torní a la vida de Madrid, al tracte dels meus amics, a l'atmosfera de riquesa, elegància, lujo i distinció que se respira en el món que jo vix, torní a ser llauger, insubstancial, mudable, entregat als plaers de totes les classes, ocupant-me només del dia de hui [...]. El poble i els seus habitants se m'aparegueren com teatro i personatges de una acció molt agradable a la que jo havia assistit com a espectador, i en la que momentàneament havia pres part, però sinse identificar-me ni confundir-me en ells; i que aixina que s'havia acabat la representació, havien desaparegut, a la manera de quadro de llanterna màgica o de cinematògrafo...»

Només quan li arriba alguna carta de Berbereta, en sent nostàlgia i es veu com «un miserable, un egoista, un fals, un viciós». Hauria de portar-la a Madrid i casar-s'hi; però això li sembla «un desgavell», «un barbarisme» [sic]. ¿Què en diaria la seua elegant societat? Al final «va guanyar la partida l'orgull de classe i l'apego a les costums de tota ma vida». De més a més, per quedar-se ja del tot tranquil, l'ha deixada ben dotada i encara li envia nous «obsequis» quan es casa amb el seu promès que ha acabat ja el servei militar, i que no li fa cap «pregunta» sobre don Teodoro. Li'n farà quan s'assabenta que la seua dona estava prenyada d'abans, però es posa ben content altra volta quan els escriu que «a lo que naixquera, fóra xic o xica, li donaria cinc-cents duros».

I així s'acaba la història del foraster amb el poble, història que evoca ja vell, vint anys més tard...

VII

Des d'un punt de mira literari i concretament com a novella, *La pau dels poblets* és una obra frustrada. No, però, perquè no estiga a l'altura de l'ambició que l'autor hi va posar, sinó, precisament, perquè n'hi va posar ben poca. D'això n'era conscient ell mateix si tenim en compte que, a l'advertència preliminar, ens diu que es tracta d'un «treballat», que l'ha escrit *calamo corrente* —en menys d'un mes, sembla— i que era la primera novella que escrivia en valencià. Segurament no en va escriure tampoc cap en castellà, perquè els *Esbozos novelescos* no sembla que siguen novel·les, si ens guiem pel títol. Pel títol i per la poca habilitat, el poc ofici, que demostra en l'obra que ens ocupa ara, també un conjunt d'esbossos, un esbós de novella. Globalment considerada, els capítols de la novella estan distribuïts —com hem vist en repassar-la— en dos blocs molt diferents pels seus temes. No estan rigorosament separats l'un de l'altre, perquè el segon —el relat eròtic de don Teodoro— està interromput en dos punts per dos capítols que prolonguen el bloc d'històries anterior —el desenllaç de la història de la marqueseta i l'accident de la filla de Ramon (cap. XII); mort de la xiqueta i follia i mort del pare (cap. XIV). Les dues parts, de més a més, contrasten no sols pels seus continguts i per la diferent funció que hi té don Teodoro, sinó per la tonalitat —fosca i aspra la primera; joiosament sensual la segona. Però també els capítols de cada un dels blocs estan deslligats entre ells i poden considerar-se com petites unitats relativament autònomes i diferenciades pel contingut i pels personatges. Es tracta d'un conjunt de records solts, unificats només pel marc espacial i pel personatge narrador, ja que no hi ha una trama que els integre i els desenvolupe en una història. La història està reduïda al mínim, perquè passen pocs incidents i aquests no hi funcionen com a conflictes o obstacles. El lector va botant d'una cosa a l'altra —coses aïllades que passen o han passat. En llegir, ho fa sense una expectativa

que l'orienta i crea el sentit d'un desenvolupament, d'una història. Per això tampoc no és visible el seu fil cronològic. Les indicacions temporals són, a més d'escasses, extrínseques. Sabem, perquè el narrador ens ho diu, que la seua estada al poblet ha durat quatre mesos i mig, però el lector, al llarg de la seua lectura, no se n'ha pogut fer ni una idea aproximada, perquè no hi té una impressió de successió —en l'ordre que siga— de duració. El temps resta el·líptic, indeterminat, no organitzat, amb grans buits. Només el temps de l'enunciació s'explicita a l'últim capítol, en què el narrador se'ns presenta, de sobte, evocant, ja vell, la seua història vint anys després del seu retorn a Madrid...

La manca, però, d'una «història» no està compensada per una descripció atenta i detallada del medi en què l'autor presenta les seues «petites històries», d'altres o d'ell mateix. El marc físic i la vida social estan reduïts a molt pocs trets. Abans ja he recordat que no fa res de comparable en aquest sentit al que podem trobar en la seua monografia sobre les Pitiüses. Com a document social, *La pau dels poblets* ofereix ben poca cosa. I com a document moral resulta bastant inversemblant, per la total amoralitat de la gent del poblet.

Una gent que no «veiem» ni a penes sentim «parlar». L'autor tampoc no ha fet un esforç per dibuixar, almenys, els personatges que treu a les seues planes. Una cosa és que no presente cap «tipus» a la manera costumista, com tampoc no presenta «quadres de costums»; una altra, però, que no es preocupe per fer-nos «visibles» els seus personatges; per deixar-los viure una mica davant el lector. Estan enfocats coherentment amb el punt de mira del narrador, des de fora, amb alguns trets que apunten formes de reaccionar, temperaments, però tot, com sempre, pateix de la precipitació amb què l'obra està escrita. El mateix personatge narrador resta indefinit, només amb les característiques ja assenyalades abans. A penes sabem què ha fet, com ha ocupat el temps en els quatre mesos i mig en què ha viscut al poblet. El podem veure només una mica com a espectador i una mica com a actor dels seus amors.

Crec que no cal insistir més en aquests aspectes negatius. Però no podem deixar de tenir-los en compte en el sentit que limiten o desvirtuen l'abast del plantejament naturalista i de l'«experiment» que comportava. Les insuficiències, tècniques i de contingut, de la novella no permeten que l'experiment tinga la consistència i la coherència que caldria esperar. Sobretot no ho permet la forma rudimentària, poc elaborada, amb què està organitzat un material, per altra part pobre. Per això, és possible que els punts «naturalistes» que he tractat de posar en relleu en la meua lectura de l'obra facen la impressió d'estar una mica «amplificats» —no, però, espere, distorsionats. Vull dir que, si la novella hagués estat més àmpliament treballada, haurien pogut estar basats en més mostres i detalls —més complexos i organitzats.

Ara bé, hi ha un altre punt que pertorba l'efecte «naturalista» de l'obra i que es refereix a la llengua i l'estil, dels quals no he parlat encara. L'anàlisi del «valencià» que utilitza Víctor Navarro a *La pau dels poblets* exigiria un estudi a part que jo no puc fer. Només diré que, en general, a pesar dels abundants castellanismes —i de l'aberrant ortografia que s'inventa—, és bastant acceptable, bastant normal —colloquial—, amb expressions —lèxic i girs— genuïnes i sucoses. Pel que fa a l'estil, Navarro utilitza un to natural, dins del registre oral, bastant pla i sobri, precís i àgil. És l'estil que convenia al plantejament general de l'obra, al propòsit de presentar un *dossier* de la realitat. Però —i aquest és el punt— l'estil es decanta de tant en tant, i més o menys, pel to festiu, pel gust —com a narrador— de cercar expressions «gracioses», «pintoresques». D'això, Navarro no n'abusa, com fan els costumistes i en general

els autors de la valenciana prosa renaixentista. Un dia caldrà examinar, amb deteniment, aquesta mena de pesta estilística dels nostres escriptors, tan afecionats a fer de «romancers» —festius o melodramàtics, en prosa o en vers. Víctor Navarro potser no podia escapar a aquesta influència. N'és una prova suplementària, potser, el fet que el seu personatge cita, entre els autors de versos que ha inclòs a la biblioteca personal que ha transportat al poblet, noms —a més de Victor Hugo i Espronceda— de poetes renaixentistes, de la corda populista en la seua majoria: Querol, Pasqual i Genís, Bernat i Baldoví, Pizcueta, Chocomeli, Genovés i Pasqual Pérez. No cita, però, Llorente. El tic festiu era inevitable, pel fet mateix d'escriure en valencià. I així l'anticostumisme de *La pau dels poblets* paga el seu tribut, si més no per l'estil, a la literatura costumista i facciosa.

VIII

A pesar de les seues limitacions, *La pau dels poblets* no deixa de tenir un lloc singular, insòlit fins i tot en el context valencià. Ja d'entrada, aquesta obra se situa en contra, o al marge, de les coordenades del costumisme i del regionalisme. I això, a pesar de l'escenari i de la gent, bàsicament rurals, que Víctor Navarro no tracta amb la ideologia, amb els temes i amb els procediments dels costumistes, sinó dels naturalistes. Sanchis Guarner²¹ el situa entre els epígons de Blasco Ibáñez. Jo crec, però, que aquesta adscripció només és vàlida en la mesura que Blasco era un deixeble de Zola, i Víctor Navarro n'era, sembla, un fidel lector. A la mateixa novella seua en deixa constància, quan el seu personatge narrador ens diu que entre els llibres que ha portat al poblet per distreure's hi ha «tres o quatre» novel·les de Zola, que encara no havia llegit. Juntament amb Zola apareixen els noms de Picón, Pereda, Valle Inclán «i atres». El nom de Blasco Ibáñez, en canvi, no hi apareix, com tampoc Llorente —ho hem vist—, cosa que no deixa de sorprendre una mica, ja que el tic, inevitable, era més aviat citar-los, o citar-ne, si més no, un, segons les corresponents afinitats ideològiques. Ja sé que aquestes inferències —de l'obra a l'autor que l'escriu— no estan, en principi, justificades. Crec, però, que en el cas de Navarro, si tenim en compte l'època en què va viure i les característiques de la seua novella, podem considerar-la vàlida. Però no, i reprenc el punt, a través de Blasco Ibáñez, com van fer els seus epígons. Després assenyalaré una altra possible línia d'influència no valenciana; el que cal subratllar ara és que els «naturalistes» valencians tendien a fer una narrativa violenta i sagnant, melodramàtica, cosa que no trobem a *La pau dels poblets*, en què fins i tot el que hi ha de més cru està filtrat pel tarannà comprensiu i gens extremat o emfàtic del narrador.

La novella de Navarro, però, resulta particularment insòlita pel seu erotisme. Des de la Renaixença fins els anys setanta no trobem, al País Valencià, cap producció que per la temàtica i per la manera de tractar-la s'hi pugua comparar. Si volem parlar de narrativa eròtica valenciana cal tirar mà de noms actuals com ara, i especialment, Josep Lluís Seguí —amb uns altres supòsits, és clar. Aquesta constatació es pot generalitzar, si no m'equivoque, a la novel·lística dels altres Països Catalans. Si més no pel que fa al primer quart del segle xx.

21. Manuel SANCHIS GUARNER, *La renaixença valenciana*, p. 65.

L'afirmació pot semblar, en el cas valencià, exagerada, si tenim en compte el corrent eròtic que creua la tradició literària catalana del País Valencià, des dels clàssics del segle xv fins a les procacitats de Bernat i Baldoví —per citar un nom que ha estat seguit, imitat i explotat després— passant pel «cançoner» i el pare Mulet...

Aquestes manifestacions, però, i sense entrar ara en detalls, no encaixen en això que avui en diem «erotisme». El component sensual lligat al sexe, les varietats i variacions de l'experiència eròtica, no entraven en els seus propòsits. S'acontentaven a jugar amb el tema, fent-ne paràfrasis i caricatures amb un llenguatge el·líptic o metafòric, de vegades refinat, de vegades bròfec. De més a més, utilitzaven el vers, cosa que ampliava les possibilitats i els efectes del joc —ja que no del joc pròpiament eròtic. Al capdavant el que volien era fer riure, i això era una forma d'esquivar l'erotisme, de neutralitzar-ne la realitat. «Res, absolutament res —diu Fuster— no hi havia en les intencions de Bernat i Baldoví, que redactar versos "eròtics" ni "llibertins".»²² Crec que aquesta observació es pot generalitzar als altres escriptors eròtics valencians, perquè són tots de la mateixa corda. L'erotisme de Víctor Navarro, en canvi, encara que relativament limitat, respon ja a un altre plantejament. L'element sensual és més explícit i directe i a penes s'hi interfereix l'element satíric que puga desvirtuar-lo. Hi ha, a més, un to, un toc, alegre i joiós, una afirmació de la realitat del plaer. Així ho veu, una mica esverat, Ribelles Comín, quan en una petita nota per resumir el tema de la novella, escriu a propòsit del foraster que ha desembarcat al poble per restablir-s'hi, que «*pronto el buen trato de aquellas sencillas gentes y los aguijones de la carne encendieron en él los deseos de la voluptuosidad, hasta el punto de que todo el libro está dedicado a referir las aventuras que tuvo con el bello sexo, cuyas escenas pinta con un realismo exagerado*». ²³ Deixem passar això de «*las sencillas gentes*», així com l'afirmació que «*todo el libro está dedicado*» als amors de don Teodoro, bastant inexactes. Subratllem, en canvi, la resta, «*los aguijones de la carne*», «*los deseos de voluptuosidad*» i el «*realismo exagerado*», perquè tant la manera de reaccionar de Ribelles, com la manera de manifestar-la posa en evidència que no es tracta d'una obscenitat inofensiva —per riure—, sinó d'una realitat vital joiosament viscuda i contada pel narrador. Potser Sanchis Guarner pensava en això quan classifica Víctor Navarro entre els escriptors «coloristes i jocunds». ²⁴ Es troba així lluny de la forma, generalment sinistra i patològica, de l'erotisme naturalista. Així i tot, alguns d'aquests ingredients es troben també a *La pau dels poblets*: recordem, per exemple, la malaltia de don Teodoro causada pels seus excessos sexuals i, sobretot, el caràcter malaltís, neuròtic —que fita ja amb el modernisme decadentista— de l'episodi amb Dolorettes.

Ara bé, que hi haja una dependència —fins i tot alguns tics— dels escriptors satírico-eròtics valencians tampoc no es pot negar. El to festiu, «romancer», vaja, de què he parlat abans, no deixa d'ensenyar l'orella. Tot plegat, però, i per dir-ho ràpidament, l'erotisme d'aquesta novella es troba més lluny dels jocs d'artifici eròtico-verbals d'*El Virgo de Visanteta* que del joiós sensualisme del *Tirant*...

Pel que fa a la narrativa del Principat, crec que l'erotisme de la novella de

22. JOAN FUSTER, *Sobre Bernat i Balduví*, dins *El Virgo de Vicenteta*, «El Temps», s/d, p. 9.

23. RIBELLES COMÍN, *Bibliografia*, v, p. 660.

24. M. SANCHIS GUARNER, *La Renaixença valenciana*, p. 138.

Navarro resulta encara més insòlit, si més no perquè la novella hi va tenir un desenvolupament bastant notable, sobretot en la primera dècada del xx. Així i tot, tampoc no hi va ser viable, per raons òbvies, una producció similar, equiparable en plantejaments i en audiència a la dels autors de la promoció d'«El Cuento Semanal», de què tot seguit parlaré. El Noucentisme no va ser sensible, com ja és sabut, no sols a la novella, sinó, menys encara, a una novella popular, de masses. Si, damunt, tenia una temàtica eròtica, no cal ni que en parlem. De fet, no la trobarem, aquesta temàtica, i tractada sense massa inhibicions, fins als anys trenta, amb Francesc Trabal, per exemple. Així i tot, serà un erotisme molt literaturitzat, molt filtrat per dispositius al·lusius i metafòrics. Però si no hi ha un erotisme químicament pur —sense sortir, és clar, de la literatura—, sí que en trobem la fibra sensual.

Abans hi havia la novella modernista, que incloïa, és cert, els temes eròtics, però d'una manera ja molt directa i marginal; en el millor dels casos, transposats a registres simbòlics i tractats en relació amb altres temes i motius que els situen en una perspectiva no estrictament eròtica, sinó més rica i complexa, que la transcendeix amb ressonàncies metafísiques, religioses, líriques o morals. Casellas, Víctor Català o Prudenci Bertrana —per citar alguns noms majors— veuen el sexe com una realitat torbadora, com un element del comportament humà integralment entès. Forma part d'una visió global —vitalista o decadentista— de l'home i de les seues relacions amb la Natura. L'erotisme de *La pau dels poblets* és aliè a aquesta problemàtica: la seua realitat és, simplement, la del desig i la voluptuositat sentits sense remordiments i culpes «metafísiques». Al marge de l'altura —de la poca altura— literària amb què Víctor Navarro el tracta, no deixa de representar una aportació singular, pel seu caràcter bastant excepcional, a la narrativa catalana.

Posats a situar *La pau dels poblets*, caldria, crec, eixir del context estrictament «valencià» o «català» i referir-la a algunes de les direccions que van seguir els escriptors espanyols del primer terç del segle xx. Es tracta dels novel·listes que Sainz de Robles agrupa amb el nom de promoció d'«El Cuento Semanal»,²⁵ que inclou una nòmina molt llarga de narradors que, durant aquestes primeres dècades del segle xx —paralel·lament o al marge de la generació del 98—, van cobrir, amb èxit, una important demanda del mercat espanyol i hispano-americà. Ho van fer no sols amb les novel·les curtes d'«El Cuento Semanal» i d'altres col·leccions similars que continuaven aquesta publicació, sinó també amb novel·les llargues i reculls de contes. Tot un bloc important, en quantitat si més no, que malgrat la diversitat d'orientacions s'inscriu, generalment, en els plantejaments més o menys naturalistes, més o menys eròtics per la seua tendència, i tradicional o convencional per la seua factura literària. Era una producció que, integrada en circuits decididament comercials i, per tant, destinada a un públic majoritari, no tenia res a veure amb la crisi de la novella moderna, ni, menys encara, amb les seues manifestacions més experimentals i renovadores del modernisme europeu, encara que, per exemple, s'hi troben autors que aprofiten i vulgaritzen temes i maneres procedents bàsicament de la tendència eròtico-esteticista d'un D'Annunzio.

Ara bé, l'orientació popular —lectors de la petita burgesia— d'aquests novel·listes incorporava problemes i temes derivats dels canvis socials i ideològics d'aquells anys i que es reflectien, per exemple, en la manera de plantejar i trac-

25. F. SAINZ DE ROBLES, *La promoción de «El cuento semanal»* (Madrid 1975), ps. 39 i ss.

tar el tema de l'amor i del sexe, que es reivindicaven més lliures en contra de les pautes morals i socials vigents. Aquest i altres tòpics del repertori llibertari, vitalista o decadentista, els permetia d'introduir els temes eròtics amb més o menys gosadia, o amb més o menys escrúpols, junt amb una problemàtica social, que els crítics conservadors consideraven immoral o escandalosament pornogràfica. És el cas dels escriptors, per citar-ne alguns dels més coneguts, com Felipe Trigo, Eduardo Zamacois, Joaquín Belda, López de Haro, que Eugenio de Nora²⁶ classifica entre els novellistes «eróticos y galantes».

Crec que *La pau dels poblets* pertany, en les seues línies generals, a aquest corrent poc o gens conreat al Principat i, menys encara, al País Valencià, que no comptaven amb un públic majoritari ni amb els circuits editorials corresponents. Naturalment, la novella de Víctor Navarro és una adaptació valenciana d'aquest tipus castellà de narrativa. La mateixa llengua ja l'obligava a declinar-lo «a la valenciana». De més a més, no hi ha, acompanyant i justificant l'erotisme, una crítica directa i explícita de la societat burgesa. Així i tot, si bé el marc de la novella és rural, també hi ha la presència de les ciutats —Madrid i València— i el fet que el protagonista és un burgès corrupte, un entusiasta del sexe, que, com hem vist a propòsit sobretot de Dolorettes, està al marge de la moral «segons la religió, la llei o la societat». Un altre punt «avançat» que ara podem recordar és l'afirmació de don Teodoro que als poblets hi hauria d'haver escoles d'adults per tal que hi poguessin mantenir i ampliar el que han après de menuts...

En qualsevol cas, però, no hi ha, com en molts dels seus col·legues madrilenys, cap sermó per predicar nous evangelis, cap èmfasi retòric en aquest sentit. Ni tan sols a propòsit dels comportaments sexuals, que no situa en cap perspectiva històrica progressista, com ho havia fet el seu pamflet *Justicia* a propòsit de les injustícies socials...

Esbós, «treballat», *divertimento*... L'autor no aspirava en la seua novella a grans coses. Així i tot, per molts cantons, té un interès històric que, almenys, calia recordar.

JOSEP IBORRA

26. Eugenio de NORA, *La novela española contemporánea*, I (Madrid 1958).